

Snellmanin kansakoulun oppilaita luokassa 1950-luvulla.
Kuvaaja tuntematon, Helsingin kaupunginmuseo.

Itsekasvatus ja kontemplaatio ekokriisiajan kasvatuksessa – Pyhän Birgitan (1303–73) sanoma nykyajassa

Elise Pihlajaniemi

DOI: 10.51811/km.129839

Abstrakti

Miten itsekasvatus voisi auttaa kamppailua ulos ekokriisistä? Miten kontemplatiivisuus, eli meditatiivinen läsnäolo, rukous, hiljainen syventyminen sekä korkeamman ja itseä suuremman läsnäolon tunteminen voisi olla kasvatuksellinen keino selvittää ulos ekokriisin itseaiheutetuista ongelmavyyhdeistä? Voiko ihminen kasvattaa itse itseään kohti parempaa ihmisenä olemista?

Ekokriisin murroksen ajan uusien toimintamallien etsiminen ei ole vain tekninen tai välineellinen pulma. Kasvatustieteen, eli opin ihmisen kasvamisesta ja muuttumisesta, merkitys on ensiarvoinen, kun haetaan uusia keinoja kohdata muuttuva maailma ja kasvaa ihmisenä. Tässä artikkelissa esitän Pyhän Birgitan ajatuksiin ja oman aikamme itsekasvatuksellisiin näkökulmiin nojaten, että ekokriisin partaalla elävä ihminen voisi hyötyä menneisyyden kriittisestä ja transsendentaalisesta tarkastelusta ja näiden avulla kehittää omaa maailma- ja luontosuhdettaan. Kun Pyhän Birgitan näkykokoelmaa tulkitaan Hans-Georg Gadamerin tarkoittamassa dialogisen avoimuuden hengessä, Birgitan näkykokoelman ajatukset voivat tarjota uusia näkökulmia myös omalle ajallemme. Sisäistä muutosta eli transformaatiota, sekä syvällistä ajattelua, eli kontemplaatiota, painottavina Birgitan näkemykset ovat käyttökelpoisia myös ekokriisiajan itsekasvatuksellisessa kontekstissa.

Avainsanat:

Itsekasvatus

Pyhä Birgitta

Kontemplaatio

Kohtuus

Muutos

Johdanto

Ilmaston lämpeneminen, luonnon saastuminen ja luonnonresurssien ehtyminen eivät ole ainoastaan ympäristöllisiä ongelmia, vaan ravistelevat koko yhteiskuntaa, kulttuuria ja ihmisenä olemista. Kasvatustieteellistä ja yhteiskunnallista keskustelua 2020-luvulla raamittaa enenevässä määrin huoli ympäristön heikentyvästä tilasta, kiihtyvistä ilmastonmuutoksesta ja koko ihmiskunnan sosiokulttuurisesta hyvinvoinnista (ks. Värrä 2018; Pulkki 2021; Joutsenvirta & Salonen 2020; Salonen & Bardy 2015; Coppola & Pihkala 2023). Kasvatustiede ei ole oppia ympäristöstä, mutta silloin kun puhutaan ihmisen tarpeesta muuntautua selviämään uudenaikaisessa maailmassa, joka on biodiversiteetiltään köyhempi ja luonnonresursseiltaan hupennut, ollaan kasvatustieteen ydinalueilla. Kasvatustiede, eli oppi ihmisen kasvamisesta ja muuttumisesta, on elintärkeä tieteenala täysin uudenaikaisen yhteiskunnallisen ja kulttuurisen tilanteen edessä (ks. Värrä 2018b, 89).

Epävarmuus ja globaalit pandemiat eivät ole oman aikamme yksinoikeuksia: ihmiskunta on ennenkin ollut pelottavien tulevaisuuskuvien edessä. Historiankirjoitus kertoo meille katovuosista, sodista, sairauksista ja kokonaisten kulttuurien häviämisestä.¹ Vastoinkäymisestä huolimatta menneisyyden tyypistäminen pelkäksi sarjaksi onnettomuuksia ja surkeutta olisi väärin, sillä menneinä vuosisatoina on kiistattomasti eletty myös hyvää ja täyttä elämää. Voisikin kysyä, miten anakronistisuuteen, eli ilmiöiden sijoittamiseen ajallisesti vääränlaiseen ympäristöön, sortumatta näitä menneisyyden toimintamalleja voisi tarkastella oman aikamme kontekstissa, ja jopa hyötyä niistä? (ks. Tähtinen 1993).

¹ Esimerkiksi usean vuosisadan mittainen ”pieni jääkausi” (n. 1300–1850) oli Euroopassa aikaa, jolloin huonot sadot, katovuodet ja taudit olivat tavallisia (Fagan 2002); Salosen & Villads Jensenin (2023, 108) mukaan 1300-luvulla eläneen ihmisen piti tulla hyvänäkin satovuotena toimeen minimiravintomäärällä: tämän vuoksi katovuosina kuolleisuus nousi rajusti; ks. myös Kanerva & Lamberg 2014, 10; Inkakulttuurin tuhosta Hughes 2008.

Tässä artikkelissa analysoin myöhäiskeskiaikaisen kontemplatiivisuuden perinteen hyödyntämisen mahdollisuuksia oman aikamme itsekasvatuksen kontekstissa. Esittelen pyhimyksenä hyvin tunnetun, mutta kasvatuksen näkökulmasta vähän tarkastellun, ruotsalaisen Pyhän Birgitan (1303–73), kahdeksan lapsen äidin ja taivaallisten näkyjen näkijän, jolle muuttuminen yhteiskunnallisten kriisiaikojen sekä henkilökohtaisen elämän myllerrysten keskellä oli tuttua (Salmesvuori 2014; Morris 2006, 15). En etsi suoranaista ”apua” Birgitan omaelämäkerrasta tai taivaallisista näyistä, vaan tulkiten niitä hermeneuttisesti omasta ajastamme, sen itsekasvatuksellisista ja kontemplatiivisista näkökulmista käsin. Lähestyn näitä artikkelini ydinkäsitteitä kysyen, miten Pyhän Birgitan 1300-luvulla esittämät ajatukset voisivat resonoida 2000-luvun alkupuolen ekokriisiajan kasvatuksessa yksilön, yhteiskunnan ja luonnon kolmiosaisesta kokonaisuudesta käsin nähtynä. Oma aikamme nopeasti etenevine ilmastomuutoksineen, lajikatoineen ja sulavine mannerjäätiköineen on poikkeusaika, mutta yhtä lailla 1300-luvun Mustan surman ja alkavan pienen jääkauden katovuodet olivat lämpimän sydänkeskiajan jälkeen poikkeusaikaa nekin. Väitänkin, että historian edellisinä muutoksen kehystämisen aikoina eläneiden ihmisten näkemyksistä ja toimintamalleista voisimme ottaa oppia myös tänään.

Tulkitsen tässä artikkelissa Birgitan näkykokoelmaa hermeneuttisesti subjektiivisen elämäkokemuksen huomioden ja oman aikamme kontekstista käsin. Hermeneuttisuus on kasvatustieteellisen tutkimuksen metodi, jota kuvaa parhaiten ymmärtämisen alati täydentyvän kehän olemus (Gadamer 2004, 214). Hans-Georg Gadamerin (2004, 219) mukaan ”teksti ilmenee varsinaisesti annettuna ja ymmärrettävänä vasta tulkinnan yhteydessä ja pohjalta”. Tässä artikkelissa käyttämäni gadamerilaisen perinteen mukainen hermeneuttinen tutkimusote tarkoittaaakin klassikon ja tulkitsijan näkemyshorisonttien toisiinsa kietoutumista, muodostaen näin tekstin tulkitsijan varsinaisen ymmärryksen ja tulkinnan (ks. Huttunen 2007, 41).

Birgitan näkykokoelma edustaa keskiaikaista kristillistä kontemplatiivisuutta. Nykyajan kasvatustieteessä kontemplatiivinen pedagogiikka ym-

märretään usein *mindfulness*-menetelmään perustuvana toimintamallina, jossa oppiminen kytketään ihmisen sisäiseen kokemusmaailmaan ja ruumiin fysiologiaan (vrt. Baker & Saari 2018, 180). Tässä artikkelissa olen kontemplatiivisuuden kohdalla uskollinen Birgitan näkemykselle, jonka mukaan kontemplatiivisuus on ennen kaikkea keino tavoitella Jumalan läsnäoloa ja olemisen holistisuutta syvällisen rukouksen, syventymisen ja itsetutkimuksen kautta, sielun syvimät tarpeet ensisijaistaen, mutta oman ruumiillisuutensa huomioden (kontemplaation tärkeydestä itsekasvatuksen nykyaikaisessa kontekstissa ks. Paakkola 2007, 155).

Kokonaisvaltaiseen olemiseen pyrkiminen voi tuoda heijastuspintaa keskiaikaisen kontekstin lisäksi yhtä lailla oman aikamme ilmiöihin, joissa henkisyden tyhjyyden, elämän merkityskadon ja ”tytymättömyyden noidankehän” (Joutsenvirta & Salonen 2020, 15) keskellä elävä nykyajan ihminen välittää ruumiillisista mukavuuksistaan ja nautinnoistaan niin paljon, ettei rationaalisesti pohdittunakaan pysty irtautumaan niistä – vaikka tietääkin toki, että ekokriisin pysäyttämiseksi tarvitaan elintapojen muutosta. Itsensä kanssa tasapainossa elävän ihmisen onkin eittämättä helpompaa kytä havaitsemaan ja ymmärtämään aikamme haasteet ja myös toimimaan niiden ratkaisemiseksi paremmin kuin ihmisen, joka on stressaantunut, ahdistunut ja täysin eksyksissä oman itsensä suhteen (Tähtinen 2023).

Voi olla yllättävää huomata, että myös länsimainen, kristillinen perinne voi myöhäiskeskiajalta ammentaen tarjota kontemplatiivisen elämän esimerkin: kontemplatiivista mietiskelyä, meditaation, rukouksen ja syvällisen pohdiskelun suomaa rauhaa ei siis tarvitse hakea vain itämaisistä perinteistä. Tässä yhteydessä on tärkeää huomata, että kontemplaatio ja meditaatio ovat pitkälti melko yhteneviä ilmiöitä, joita vain mallinnetaan eri tavoin vallitsevista uskomusjärjestelmistä käsin. Birgitalle kontemplaatio oli erityisen tärkeä olotila, koska pyhimyksen näkykokoelma syntyi nimenomaan unen ja valheen välimaastossa, tietynlaisessa kontemplatiivisuuden tilassa (esim. Birgitta 2008 IV, 7:1). Kontemplaatio kytkeytyi Birgitalle oman nöyryyden tarkasteluun (Birgitta 2006 II, 23:24), Jeesuksen kärsimysten muistamiseen (Birgitta 2006 I, 27:9) ja Jumalan tahtoon mukautumiseen (Birgitta 2006 III, 13:18), eli hyvän

kristityn elämän tärkeimpiin asioihin. Ihmisen syvällinen muutos, eli transformaatio, sekä itsensä kasvattaminen kohti holistisuutta olivat täten askelia kohti Jumalaa ja pelastusta.

Kytken tässä artikkelissa kontemplaation osaksi muutoksen etsimistä. Näkökulmina artikkelissani toimii Joshtrom Isaac Kureethadamin (2014) ajatus ilmastonmuutoksesta ennen kaikkea eettis-moraalisena ja yhteiskunnallisena ongelmana sekä Douglas E. Christien (2012) tulkinna luonnosta henkisenä ja transsendenttinä tilana. Artikkelini lähestyy näitä ajatuksia kasvatustieteellisestä kontekstista. Tutkimukseni metodologinen puoli koostuu gadamerilaisen hermeneutiikan ja tulkinnan ohella Robin Leichenkon, Irmelin Gram-Hanssenin ja Karen O'Brienin (2022) kolmiosaisesta transformatiivisen muutoksen mallista. Leichenko, Gram-Hanssen ja O'Brien tulkitsevat, että ilman ihmisen sisäistä muuttumista muutosyritykset jäävät ontoiksi: muutoksen ytimessä on ihminen tunteineen ja kokemuksineen. Vaikka yhteiskunta asettaa muutokselle raamit ja luonto lopullisen kehyksen, on muutoksen sisin ihmisen itsensä muuttuminen. Tätä ajatusta mukaillen ja Birgitan näkyteksteihin nojautuen esitän, että ilmastonmuutoksen edetessä tärkeää on myös ihmisenmuutos. Muutoksen edessä on lisäksi tarpeen huomioida niin henkilökohtainen, yhteiskunnallinen kuin transsendentti muutoksen taso. Erityisen tärkeän transsendentin, eli ihmisen oman järjellisen käsityskyvyn ylittävän asian, huomioimisesta tekee artikkelissani se, että transsendentin näkökulma valtavirtaisessa ympäristökasvatuksessa on lähes olematon.

Artikkelini ensimmäisessä osassa keskityn itsekasvatukseen ja kontemplaation merkitykseen yksilön itsensä kannalta kysyen, miten Birgitan ajatusmallien avulla voisi päästä transformatiiviseen eli perustavanlaatuisen muutoksen itsekasvatukseen tilaan. Toisessa luvussa otan näkökulmakseni yhteiskunnallisen tason keskittyen siihen, mitä peruskoulun valtakunnallisessa opetussuunnitelmassa (OPS 2014) esiin nostettu ”ekososiaalinen sivistys” (ks. Salonen 2013) voisi tarkoittaa kohtuuden näkökulmasta, ja mitä sen jatkuva törmäminen oman aikamme vallitsevaan kuluttajakansalaiseen kuvastoon tarkoittaa. Kolmas luku on transsendentaalisuuteen

sekä ekoteologian teemoihin paneutuva. Neljäs luku kokoaa artikkelini johtopäätöksiä yhteen.

Kaikissa luvuissa kantava konteksti on Pyhän Birgitan näkykokoelman (*Revelationes Sanctae Birgittae*, 1300-luvun loppu) neljä ensimmäistä kirjaa. Näiden pohjalta tarkastelen kasvatustieteellisestä näkökulmasta sitä, millaisena maailma Birgitalle näyttäytyi ja miten ihminen saattoi itse kasvattaa itseään kontemplaation ja transformaation keinoin kohti parempaa ihmisenä olemista. Tutkimukseni yhtyy kasvatustieteelliseen keskusteluun, mutta käsittelee myös kasvatustieteellistä filosofiaa sekä ekoteologian henkisiä näkökulmia pohtien, voisiko menneisyyden ajattelijoiden olla sanottavaa siinä, miten 2000-luvun ihminen voi kasvattaa itseään muuttumaan ja kohtaamaan yhtä lailla muuttunut maailma.

Transformatiivista itsekasvatusta kohti muutosta

Ihmiset rakastavat omaa syyllisyyttään tasoittelevia tekosyitä sen sijaan, että menisivät ripittäytymään. He rakastavat jatkuvaa irtautta puhtauden sijaan. He rakastavat ruumiin hyväksi tehtävää työtä sen sijaan, että rakastaisivat sielun pelastukseksi tehtävää työtä. (Birgitta 2008 IV, 58:21).

1300-luvulla kristinuskolla oli jo vankka asema Skandinavian alueella. Keski-ikäiseen kristinuskoon kuului ahkeran kirkossa käymisen ja uskonnon elämää normittavien sääntöjen ohella myös ihmeet, näyt ja pyhimykset (Katajala-Peltomaa & Toivo 2020). Omakohtainen uskonnon kokeminen, ruumiin kautta eletty ja koettu uskonnollisuus sekä erilaiset näyt olivat keskiajalla mahdollisia – tietyn varauksin – myös naisille (mm. Heinonen 2000, 122). Tähän eletyn uskon traditioon lukeutuu myös ruotsalainen Pyhä Birgitta. Birgitan maineen ja valta-aseman ensisijaisina tekijöinä toimivat hänen lukuisat taivaallista alkuperää olevat näkynsä (Salmesvuori 2014). Birgitan kerrotaan nähneen näkyjä jo avioliittonsa aikana, mutta varsinaisen kutsumisnäkynsä Birgitta sai heti leskeytymisensä jälkeen vuonna 1344(/46) (Salmesvuori 2003, 15). Tämän artikkelin

lähdemateriaalina toimivien näkykokoelmakirjojen ylöskirjaamisvaiheessa Birgitta asui vielä Ruotsissa, aloitellen ”toista uraansa” taivaallisten näkyjen näkijänä äitiyden ja vaimona olemisen jälkeen (Salmesvuori 2014, 1, 4). Birgitan maineen kasvaessa tulevan pyhimyksen matka vei hänet kohti Roomaa, jossa hän eli elämänsä viimeiset vuosikymmenet. Birgitta kanonisoi, eli julistettiin pyhimykseksi, vuonna 1391 eli vain 18 vuotta kuolemansa jälkeen.

Näyt olivat Birgitalle keino ottaa osaa uskonnolliseen ja tätä kautta yhteiskunnalliseen elämään. Kaikkiaan Birgitta ja hänen rippi-isänsä kirjasivat ylös yli 700 taivaallista näkyä, joissa Birgitta vaihtelevasti kuuntelee Jeesuksen, Neitsyt Marian, Jumalan tai eri pyhimysten välisiä keskusteluja, osallistuen niihin itsekin.² Birgitta ei suinkaan ollut ainoa keskiaikainen, näkyjä nähnyt naismystikko, vaikka hänen asemansa kahdeksan lapsen äitinä ja ruotsalaisen vallasmiehen leskenä teki tilanteesta hieman epätavallisen. Yleensä hengellisiä näkyjä nähnyt nainen oli naimaton neitsyt, olihan keskiajan käsityksen mukaan neitsyys itsessään avioliittoa tai leskeyttä arvokkaampi olemisen tila (Lamberg 2007, 338).

Omalla maallistuneella ajallamme suhtautuminen henkisiin näkyihin on selkeästi erilainen kuin myöhäiskeskiajalla, jolloin Jumalan ajateltiin voivan saapua ihmisen luo monessa eri muodossa, myös näkyjen. Oman aikamme kontekstissa tilanne on eri. Jani Pulkki (2014, 7) epäilee länsimaisen nykyperinteen suhtautuvankin melko skeptisesti ajatukseen mielen eri tasoista toteamalla, etteivät ”ihmismielen moniulotteiset kokemukset täysin sovi [oman aikamme ylläpitämään sielun ja ruumiin] dualismiin”. Näkyjä näkevä ihminen saa tänä päivänä helposti mielen-terveydeltään järkkyyneen ihmisen leiman.³ Tässä artikkelissa oletan ga-

² Näkyjen syntykontekstin Birgitta (2008 IV, 7:1) kertoo olevan unen ja valheen välisessä tilassa, eli tietynlaisessa kontemplaation olotilassa; Birgitan näkyjen tekijyyden suhteen on tärkeää huomata rippi-isien merkitys, sillä keskiaikainen käsitys tekijyydestä oli erilainen kuin omamme, eikä se välttämättä kulkenut käsi kädessä kirjoittamisen ja tekstin muokkaamisen kanssa (Salmesvuori 2014; Katajala-Peltomaa & Toivo 2009, 48, 50)

³ Birger Bergh (2011, 27); ihmisen kokemusmaailmojen eriytymisestä Hutunen (2012, 206); mystikoista kristillisessä perinteessä Versluis (2022).

damerilaisen hermeneutiikan auktoriteetin kunnioittamisen pohjalta näkyjen silti todella ilmaantuneen Birgitalle, ilman että problematisoin tai kyseenalaistan niiden lähtökohtaa oman aikamme käsitteiden ja oletusten mukaan.

Birgitan näkykokoelman kuvasto on laaja. Esimerkiksi tämän luvun aloitavassa Birgitan näyssä korostuu ihmisten halu kehittyä ja muuttua oman ruumiinsa ja maailmallisen materian hyväksi, sielun jäädessä muutoshaluissa syrjään (Birgitta 2006 II, 27:18). Birgitalle oikea kasvaminen kohti hyveitä, työskentely taivaallisen päämäärän eteen ja Jumalan läheisyyttä kohti ei ole materian korostamista, vaan ihmisen kokonaisvaltaiseen kasvamiseen keskittyvää ja hankaluudestaan huolimatta osa hyvää, kristillistä elämää (Birgitta 2006 II, 27:20). Jumalallinen viisus ei Birgitan (2006 II, 25:32) mukaan löydy keskiajan mittapuun mukaisesta oppineisuudesta, vaan ennen kaikkea sydäimestä ja hyvästä elämästä, muistaen, ettei tulosta tule ilman kamppailua (Birgitta 2006 II, 19:58). Ilman kasvamista ja muuttumista ihminen on kuin ”paikalleen jämähtänyt mylly”, joka ei enää tuota jauhoa (Birgitta 2008 IV, 97:1). Muuttuminen on ihmiselämässä siis välttämätön asia.

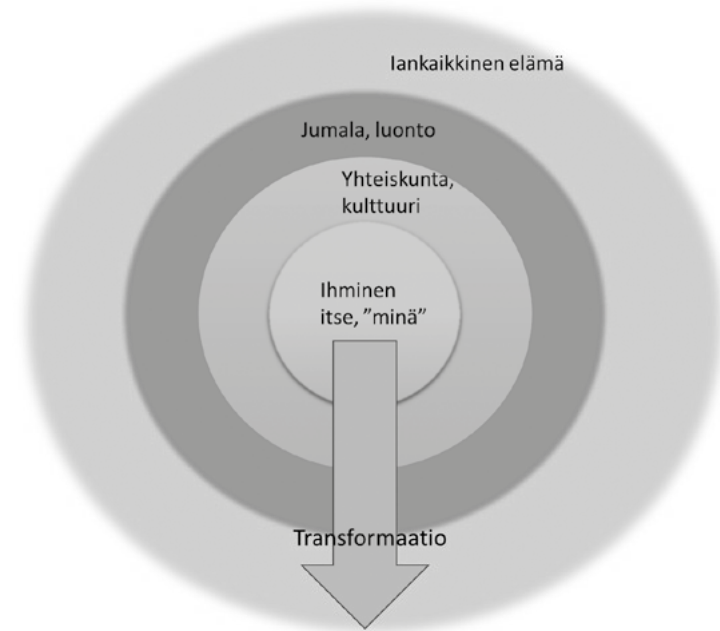
Myöhempien aikakausien itsekasvatusta tutkineille kasvatustieteilijöille tällainen välttämättömän muutoksen läsnäolo sekä ruumiin ja sielun vuoropuhelu ovat yhtä lailla esillä. Suomalaisen kasvatustieteen klassikon, Juho August Hollon (1885–1967) näkemykset itsekasvatuksen luonteesta ovat melko samankaltaisia Birgitan näkemysten kanssa. Molemmilla korostuu ruumiin ja sielun yhteys sekä sen tärkeys, ”etemme aina pelkää ruumistamme kuin kavala vihollista” (Hollo 1931, 23). Vaikka Hollolle (1931, 28) ”masennus ja kuritus” ovat välttämättömiä itsekasvatuksen kannalta ja Birgitallekin (2006 I, 19:5) oman mukavuuden etsiminen on huono lähtökohta elämälle, on ruumiin läsnäolo ihmisyydessä ylipäätään tärkeää. Birgitta näkee, että sielun ja ruumiin erilläänolo on tuomittava olotila (Birgitta 2008 IV, 96:3; Birgitta 2008 IV, 108:10).

Holistisuuden tavoittelu on syvään muutokseen pyrkivän itsekasvatuksen ja Birgitan ajattelun vankkaa ydintä (Birgitta 2008 IV, 18:16⁴; ks. Hollo 1931, 22–23), mutta voi ensisilmäyksellä tuntua tarpeettomalta ekokriisin kontekstissa. Tästä huolimatta ilmastonmuutoksen, lajikadon ja muiden aikamme ongelmien supistaminen ainoastaan ihmisen ulkopuolisiksi, meistä erillään oleviksi kysymyksiksi, aivan samoin kuin mielenterveysongelmien kutistaminen ainoastaan yksilöstä itsestään lähtöisin oleviksi psykologisiksi virhetiloiksi, olisi liian suppea näkemys (Kallio, Pulkki, Saari & Tervasmäki 2022). Ekokriisi on laajalle ulottuva ongelmien keko, jonka selättämiseen ei ole vain yhtä ratkaisua. Selvää silti on, että muutoksen kohti parempaa huomista tulee olla mahdollisimman kokonaisvaltainen ja moninäkökulmainen (Kureethadam 2014, 6–7; Värrä 2018).⁵ Muutoksen kohdalla myös itsekasvatuksen merkitys korostuu (Varpanen, Saari, Jurvakainen & Kallio 2022, 346).

Holistisuutta tavoittelevalla muutoksella on monia tasoja. Näitä tasoja ekokriisiajan kontekstissa kuvaa osuvasti Robin Leichenkon, Irmelin Gram-Hanssenin ja Karen O'Brienin (2022) malli useampitasoisesta muutoksesta, jossa holistinen transformaatio koostuu kolmesta sisäkkäisestä muutoksen tasosta: sisimpänä käytännön taso (*practical*), keskellä poliittinen (*political*) ja uloimpana henkilökohtainen (*personal*). Kestävyyttä tavoittelevat lopputulemat ovat näistä kolmesta henkilökohtaista tasoa kohden kasvava kiila. Birgitan keskiaikaisiin ajatuksiin ei Leichenkon ja kumppaneiden modernia mallia voi sellaisenaan käyttää ja tästä syystä kehitin Birgitan muutosmalliksi nimeämäni kuvion (kuvio 1) havainnollistamaan transformaation tasoja Birgitan ajatusten pohjalta.

⁴ Sivuhuomautuksena voisi sanoa, että Birgitan näkyjen kohdalla holistisuuden tavoittelu ja neitsyysretoriikka kulkevat käsi kädessä; kuvaavaa on, että neitsyyden puhtauden sekä rikkomattomuuden idea yhdistyy Kathleen Coyne Kellyn (2000, 3) näkemyksen mukaan keskiajan kontekstissa juuri kokonaisvaltaisen holistisuuden tavoitteluun, joka on Birgitan ajattelussa merkittävässä osassa.

⁵ Christie (2012, 314) toteaa, että kristillisen paratiisin, eli iankaikkisen elämän kontemplatiivinen kuvittelu olisi sekä ihmisen että luonnon hyvinvoinnin edistämisen kannalta erityisen tärkeä taito. Christie (2012, 334) jatkaa, miten tärkeää ylipäättään on huomata, että muutoksen mahdollisuus edelleen on olemassa, hävityksen ja katoamisen ajallammekin.

Kuvio 1. Pyhän Birgitan muutosmalli. Transformaation tasot Birgitan ajattelussa Leichenkoa ja kumppaneita (2022) mukaillen.

Pyhän Birgitan muutosmallissa muutoksen alun keskiössä on ihminen itse ja hänen minuutensa. Birgitan (2006 III, 26:10)⁶ mukaan kaiken muutoksen tulee alkaa ihmisestä itsestään, hänen omasta toiminnastaan ja suuntautua kohti Jumalaa tavoittelevaa hyvää kristillistä elämää. Seuraava kehä ihmisestä ulospäin on kulttuurin, tapojen ja yhteiskunnan muodostama; holistisessa muutoksessa tarpeellinen sekin. Ympyrän kolmas kehä on Jumala ja jumaluus, luonto ja pyhä, eli ihmistä henkisesti ympäröivä, kaikkialla läsnä oleva maailma. Lopullisen ulkokehän kaikelle muutokselle muodostaa iankaikkinen elämä, eli olemisen lopullinen päämäärä.

⁶ Birgitta (2006 II, 27:11) lohduttaa ”huonojen tunteiden” vallassa olevaa ihmistä siitä, miten joskus huonotkin ajatukset ovat tarpeen, jotta ihminen ymmärtäisi oman heikkoutensa ja jumalallisen voiman.

Birgitan näyissä holistisuus, eli sielun ja ruumiin yhteyden ja kokonaisvaltaisuuden, tavoittelu nousee yllättävän tärkeäksi elementiksi. Näkyteksteissä korostuu, että Jumala ei ole vain abstrakti, ihmisen ulkopuolella oleva asia, vaan alati läsnä myös fyysisen maailman luojana, paikalla niin kaiken alussa kuin lopussakin (Birgitta 2006 II, 5:1). Jeesus on ruumiillistunut jumaluus (Birgitta 2006 III, 13:5), joka ilman fyysistä ihmisyyttä ei olisi voinut kokea kärsimyksiään ristillä tai tuntee hyvän ja pahan välistä taistelua ihmisruumiissaan (Birgitta 2006 II, 2:19). Birgitta (2008 IV, 111:11) kertoo Jeesuksen sanovan eräässä näyssä: *toin ihmisyyden takaisin ja perustin kaiken totuuden oman ihmisyyteni uskon pohjalle*, tarkoittaen kenties sitä, miten Jeesus toi ihmisille toivon nimenomaan ihmisyyden ja ihmisenä olemisen, oman inhimillisen ja fyysisen ruumiillisuutensa kautta. Jeesus ei siis kieltänyt omia ihmisyyteen kuuluvia kokemuksiaan tai tunteitaan, vaan päinvastoin perusti jumaluutensa myös niille.

Kristillisperäiseen askeesiin kuulunut fyysisten halujen ja oman ruumiillisuuden kieltämiseen liittyvä problematiikka näkyy myös Birgitalla. Birgitta toteaa (ruumiin seksuaalisten ja itsekkäiden) halujen olevan ”matoja” (Birgitta 2006 I, 6:2), joiden tukahduttaminen olisi suotavaa. Birgitan mukaan omaan ruumiillisuuteen havahtuminen ja ruumiillisten halujen vaimentaminen on ensimmäinen ja tärkein askel kohti Jumalaa ja omaa holistista olemusta, sillä ruumiin tulee olla sielun palveluksessa (Birgitta 2008 IV, 98:6) ja ihmisen *ruumiin äärellä, mutta ei ruumiissa* (Birgitta 2008 IV, 25:3). Birgitta jatkaa, että ihminen ei ole vain sielu, jolla on ruumis, tai ruumis, jolla on sielu, vaan että ihminen on sielun ja ruumiin muodostama kokonaisuus (Birgitta 2008 IV, 40:2). Birgitan näkemys ruumiin roolista iankaikkisen elämän tavoittelussa voi nykyihmiselle olla melko ristiriitainen ja kaukainen: jotta iankaikkinen elämä Birgitan mielestä oli mahdollinen, ruumiin tuli olla ennen kaikkea olevan tukahdutettavissa oleva, sielun alainen asia.

Ruumis oli Birgitalle silti muutoksen mahdollistaja. Perustavanlaatuisen muutoksen tulisi kuitenkin läpäistä kaikki muutosmallin ympyrän kerrokset, ei pelkästään ihmisen oman henkisen ja ruumiillisen olemuk-

sen (Leichenko ym. 2022). Tahtotila muutokseen tai holistisuuskaan ei nimittäin riitä, jos yhteiskunta ei tätä transformaatiota tue ja siihen kannusta. Birgitan näkyjen alleviivaamalla sisäisellä muutoksella oli keskiaikaisen yhteiskunnan rakenteiden tuki; voi olla, että juuri tämän takia birgittalaisuus koettiin omana aikanaan muodikkaaksi ja mukaan liittymisen arvoiseksi.⁷ Oman aikamme ekokriisin vaatima muutospuhe, peruskoulun opetussuunnitelmassakin (OPS 2014, 16) tärkeänä esiin nostettu ekososiaalisen sivistyksen mukainen retoriikka puolestaan törmää niin koulussa kuin muuallakin yhteiskunnassa jatkuvasti kuluttajakansalaisen ihanteeseen (ks. Silvennoinen 2014)⁸. Omassa elämässä on liki mahdotonta toimia samaan aikaan kulutusta ekososiaalisista syistä hilliten *sekä* osallistua (yli)kuluttamalla talouden jatkuvaan kasvuun. Kysymys kuuluukin, miten suuri osa ekokriisin hallinnasta voitaisiin tehdä yhteiskunnan voimin, eli ei niinkään yksittäisestä ihmisestä vaan koko kulttuurista ja yhteiskunnasta ponnistaen? Mikä merkitys Birgitan tärkeänä pitämällä kohtuudella voisi omana aikanamme olla perustavanlaatuisia muutoksia tavoitellessa?

⁷ Hägglund (2022, 24) toteaa aiempaan tutkimukseen vedoten, miten birgittalaisuus oli uusien luostarien perustamisen aikaan 1400-luvulla Itämeren alueella houkutteleva ja aikansa uskonnollisia tuulia hyvin heijastava vaihtoehto monien keskenään kilpailevien luostarijärjestöjen joukossa.

⁸ Petteri Hansen ja Mikko Puustinen (2021, 868) toteavat, että suomalaiset toisen asteen yhteiskuntaopin kirjat tarjoavat mahdollisesta tulevaisuudesta melko luitun kuvan esittämällä tulevaisuuden lähinnä tämän hetken yhteiskunnan tapaisena, mutta nykyistä huonompana ja uhkaavampana paikkana. Hansen ja Puustinen (2021, 870) näkevät yhteiskuntaopin kirjojen tarjoavan luterilaiseen, ahkeraan ja nöyrään työnteon malliin perustuvan kansalaisuuskuvan ainoana varteenotettavana mallina.

Kohtuuteen pyrkivä ihminen matkalla kohti parempaa yhteiskuntaa

Uskallan jopa sanoa, että se maailma, jossa oli pelkoa minua ja kirkkoani kohtaan, on sysätty syrjään, ja säkki täynnä rahaa on hyväksytty vaihdossa siitä. (Birgitta 2006 I, 55:20).

Kohtuus on käsite, joka on Birgitan näyissä usein esillä. Jumala käskee Birgittaa omistamaan vain kohtuullisen määrän tavaroita, ja työskentelemäänkin vain kohtuudella (Birgitta 2008 IV, 83:10). Ruumiin tarpeista tuli niistäkin huolehtia kohtuudella (Birgitta 2006 II, 24:12): jos niistä ei huolehtinut, tai toisaalta huolehti liikaa, veivät maalliset murheet mennessään. Hyvän kristityn tuli harjoittaa kohtuullisuutta: paastonkin sai tarvittaessa keskeyttää, jos se tuntui liioittelulta (Birgitta 2008 IV, 106). Maailman houkutusten edessä ihminen saattoi lohduttautua ajatuksella siitä, että jumalallisen hyvyyden täyttämää ihmistä ei voinut huijata (Birgitta 2008 IV, 14:6).

Kohtuuden painottaminen on avainsana Birgitan keskiaikaisessa vaikuttajuudessa: Birgitan näkyteksteissä silmiinpistävää on yltäkylläisyyden moittiminen osana yhteiskuntakritiikkiä (Salmesvuori 2014). Oman osansa Birgitan kritiikistä saavat niin maallisessa runsaudessa elävät piispat (Birgitta 2006 II, 15:51), väärää tarkoitusta varten kiirehtivät ihmiset (Birgitta 2006 II, 19:74), kuin opiskelu ja työnteko maallisten rikkauksien ja ylpeyden tähden (Birgitta 2006 I, 33:2). Tässä yhteydessä on tärkeää muistaa, että myöhäiskeskiaikaisessa Ruotsissa materiaalian hallitsemisen maailma oli miesten: naiselle leskeys toi etuja, kuten oman omaisuutensa hallitsemisen, mutta yhteiskunnallisen tilan ottamista tai oman toimijuuden kehittämistä se ei välttämättä juurikaan helpottanut. Nainen oli aina oman sukunsa, ei oman itsensä edustaja. Leskeytymisen ja näkyjen näkemisen myötä Birgitalle kuitenkin aukeni tilaisuus yhteiskunnalliseen vaikuttamiseen ja omanlaisten näkemysten esittämiseen. Jumalallisen viestin tuojana, erinomaisten sosiaalisten verkostojensa ja aatellisen syntyperänsä ansiosta Birgitta sai 1300-luvun puolivälin Ruot-

sisissa auktoriteetin ja vaikuttajan aseman (Salmesvuori 2014, 10). Puhe kohtuudesta oli osa Birgitan jumalallista viestiä.

Keskustelun kohtuudesta ei tarvitse jäädä keskiajalle, vaan se kuuluu myös tähän päivään. Kohtuus ei ensisijaisesti ole enää hyvän kristityn, vaan ekososiaalisesti sivistyneen, kulutuskriittisen ihmisen valinta. Kohtuuteen pyrkivä ihminen tunnistaa sen, että materiaalisia resursseja on rajallisesti ja vain aineetonta rajattomasti (Salonen & Bardy 2015, 12). Maria Joutsenvirta ja Arto O. Salonen (2020, 96–98) huomauttavat, että hyvä ja täysipainoinen elämä on mahdollinen myös vähemmällä luonnonresurssien käyttämisellä, materiaalista kohtuutta suosimalla. Kulutuskeskeisestä ylenpalttisuudesta tienviitta ulos voisi olla toisenlaisten kulttuurien ja elämäntapojen tarkasteleminen (Joutsenvirta & Salonen 2020, 96). Birgitan näyt ja niiden ajallinen toiseus tarjoavat juuri tällaisen tarkastelukohteen ja on hieman hämmäntävää, miten samanlaista viestiä ne välittävät kuin monet oman aikamme tutkijat.

Ihmisen tuli Birgitan (2006 III, 18:12; Birgitta 2006 III, 34:6) mukaan ehdottomasti pyrkiä kohtuuteen kaikessa, ollen kuitenkin samalla kyltymätön kuin meren vaahto (Birgitta 2006 III, 10:12). Birgitta (2006 I, 53:14) suree, miten Jeesus oli antanut ihmisille kaiken tarvittavan hyvää elämää varten, eikä ihmisille tämä siltikään riittänyt. Kohtuus oli unohtunut. Birgitan ajalla ihmisen kyltymättömyys tosin kohdistui asioihin, jotka eivät suinkaan vastaa oman aikamme ilmastomuutoksen kolossaalisia mittasuhteita: esimerkiksi keskiaikaisen ihmisen halu ruoalla mässäilyyn ei ilmastovaikutukseltaan ole verrattavissa tämän päivän ihmisen mahdollisuuksiin toteuttaa yltäkylläisiä materiaalisia halujaan. Kahden aikakauden eroista huolimatta kohtuuden ajatus voi yhdistää niin myöhäiskeskiaikaista hyvän elämän, kuin oman aikamme ekokriisin ratkaisemisen konteksteja.

Elämän kohtuullistamisessa omalla ajallamme hankalaa on se, että kuluttamistottumusten muuttaminen vaatii paitsi materiaalistien halujen kultivoitua, myös ymmärrystä kulutuskuulttuurin kehityskuluista. Ei tuota mielihyvää pohtia syvällisesti sitä, että länsimaisella kerskakuluttamis-

la ihminen todennäköisesti sekä pakenee maailman tuskaa että rakentaa omaa, kuluttamiseen linkittyvää statustaan ja identiteettiään (Pihkala 2017, 112). Kuluttamisella rakennetaan tänä päivänä omaa toimijuutta. Ja koska yhteiskuntamme on rakennettu tiukasti rahavaurauden kerryttämisen varaan, on materiaallinen kohtuus ja siihen ”tyytyminen” vallankumouksellinen ajatus (Joutsenvirta & Salonen 2020, 122; Laakkonen 2021, 121).

Vaikka Birgitan näkyjen konteksti on myöhäiskeskiaikainen Eurooppa, pyhimyksen näyissään käsittelemät teemat sopivat kohtuuden osalta myös omaan aikaamme. Birgitalle (2006 IV, 77:10) ”paholaisen myrky” maistuu ensin hyvältä, mutta tuhoaa lopussa. Voisi kysyä, eikö meillekin uskotella, että kuluttaminen, rahavauraus ja fossiilisten polttoaineiden mahdollistama yhteiskunta tuovat onnen, elämän helppouden ja näennäisen vapauden (Värrä 2018, 93; Salminen & Vadén 2013, 17; Salonen & Joutsenvirta 2020)? Yltäkylläisen elämän turhuudet eivät silti välttämättä avaudu nykyajan ihmiselle Birgitan käyttämän sanaparin, paholaisen myrky, muodossa; kenties ”tyhjiä lupauksien liemi” kuvaisi paremmin oman aikamme ihmisen saamaa henkistä vastinetta markkinatalouden hedelmiltä. Kuluttamiseen kietoutuva liemi ei ravitse ja siksi ylikuluttamiseen pohjautuvaa elämäntapaa voi hyvällä syyllä kritisoida. Nykyinen kulutuskarnevaali tuo tullessaan kyllä materiaalisia mukavuuksia ja elämisen helpoutta, mutta syvää ja todellista onnea ei (ks. Kureethadam 2014, 218).

Transformatiivisen muutoksen ja kohtuuden omaksumisessa on välttämätöntä, että elintapojen muutos koskettaa mahdollisimman montaa ihmistä. Huomattavaa on se, että nimenomaan itsekasvatuksen kontekstissa esiteltävät, ihmistä kultivoivat ajattelumallit voisivat sopia kestävämpien toimintatapojen kehittämiseen yhteiskunnassa laajemminkin (Kallio, Pulkki, Saari & Tervasmäki 2022, 27). Vaikka ihmisen tulee itsekin sitoutua muutokseen, eikä vain odottaa yhteiskunnan lopulta selättävän ilmastonmuutoksen, tärkeä tekijä ihmisen oman muuttumisen ohella on ympäröivä kulttuuri ja yhteiskunta. Yhteiskunta voi olla muutoksen mahdollistaja esimerkiksi erilaisten linjanvetojen kautta, erityisesti silloin kun tämä sopii vallitsevaan poliittiseen ilmapiiriin. Tämän päivän kasvatuksen

kontekstilla tärkeimpiä linjanvetoja Suomessa on *Perusopetuksen opetussuunnitelma* (OPS 2014), jossa selkeästi ohjataan perusopetuksen painotusta kohti moninäkökulmaista ekososiaalista sivistystä. Opetussuunnitelman mukaan ekososiaalisesti sivistynyt ihminen osaa vaalia ajatusta ekosysteemien monimuotoisuudesta ja uusiutumiskyvystä sekä kestävästä toimintatavoista, kuten kiertotaloudesta (OPS 2014, 16).

Keskiajalla ”hyvän” ihmisen määritelmä oli hieman toisenlainen. Birgitta (2008 IV, 101), näki, että Jeesuksen hyvyyden ja *Jumalan sydämen saavuttaa nöyryydellä, katumuksella ja jatkuvalla kontemplaation tilassa olemisella*. Tämä herättää miettimään, voisiko yhtä itsestään selvä luonnon edessä nöyrytyminen ja tämän ilmentäminen esimerkiksi kohtuusajattelun ja kohtuutalouden keinoin olla mahdollinen myös oman aikamme ihmiselle? Mutta jos jo 1300-luvun kontekstissa paholainen kuiski Birgitan korvaan, miten tämän onnistuisi suostua elämään *Jumalan nöyryydessä ja köyhyydessä* (Birgitta 2008 IV, 107:24), on tärkeää miettiä, kuinka tällainen köyhyyden ja nöyryyden näennäiseen ilottomuuteen ja voimattomuuteen sitoutuminen luonnistuisi yltäkylläisyyteen tottuneelta nykypäivän ihmiseltä? Pitäisikö nöyryys määritellä käsitteenä uudelleen, jotta sen avulla voisi itsensä alentamisen sijaan löytää voimaa ihmistä suuremman toimijan, esimerkiksi luonnon, rajattoman voiman myöntämisestä?⁹ Vai onko nöyryys minkään suhteen enää omaan aikaamme sopiva toimintamalli?

Nöyryys jää jokseenkin ristiriitaiseksi käsitteeksi oman aikamme ja keskiajan välille. Onkin selvää, että Birgitan viljelemä näkökulma kohtuuteen voisi nöyryyttä selvemmin tarjota käyttökelpoista tukea aikamme monitahoisten ongelmien ja systeemisten monimutkaisuuskohtaamiseen (Lindell ym. 2023, 160). Kohtuuden tavoittelu kaikessa maallisessa ja

⁹ Ymmärrän tässä artikkelissa nöyryyden oman aikamme kontekstissa lopumattomana ihmetyksenä ja kunnioituksena sellaista kohtaan, jota itse ei täysin voi ymmärtää, esimerkiksi luontoon kohdistuvana ihmetyksenä ja oman pienuuden tunnustamisena (ks. Gerber 2002, 40). Birgitan elinajankana myöhäiskeskiajalla nöyryys täytyy kuitenkin ymmärtää toisin, ollen osittain omaa itseä ja omanarvontuntoa alentavaa toimintaa, joka näin toimien tavoitteli hyvää elämää ja Jumalan suopeutta.

materialistisessa toiminnassa sopii kestävämpien toimintamallien perusohjeeksi yhtä lailla omana aikanamme kuin keskiajallakin.

Mutta entä silloin, kun ihminen astuukin vielä yhden askeleen edemmäs, pois päin yhteiskunnasta ja materiaalisuudesta, kohti kaikkeuden pyhyyttä ja koko ekosysteemin jumaluutta? Mitä keinoja muutokseen ja itsekasvatukseen Birgitan näyt voivat tarjota omalla ajallamme henkisyiden kontekstissa? Voiko henkisyiden itseään kasvattava ihminen olla sittenkin ekokriisin paras ratkaisu?

Henkisyiden itseään kasvattava ihminen ekokriisiä ratkaisemassa

– *En voi ymmärtää, miksi ihmisen täytyy polvistua. Tiedän kyllä miten tekisin, jos oikein haluaisin rukoilla. Menisin aivan yksinäni suurelle niitylle tai vielä mieluummin syvään, syvään metsään, ja sitten katsoisin ylös taivaaseen – tuohon heleään siniseen taivaaseen, jolla ei näytä olevan äärtä... Ja silloin tuntisin rukoilevani...* (Montgomery 1908, 52).

Tähän asti holistisuus ja kontemplatiivisuus ovat saaneet artikkelissani huomiota lähinnä yksilön omaan itseensä kytkevinä tekijöinä, sielun ja ruumiin yhdistävinä elementteinä sekä kohtuuteen johtavan elämäntyylin tarpeellisina ensiaskeleina. Elämän holistisuus ja holistista olotilaa tavoitteleva kontemplaatio ovat kuitenkin läsnä paljon suuremmin kuin vain yksilön sisällä tai yhteiskunnallisen kohtuusajattelun äärellä. Kolmikeskiöistä Birgitan muutosmallia seuraamalla huomaa, että ympyrän uloin kehä, eli pyhä kaikkeus, luonto ja ekosysteemi sekä kolmiosaisen ympyrän ulkopuolelle jäävä, kaikkea kehystävä iankaikkisuuden tausta, ovatkin niitä, jotka ehkä selkeimmin määrittävät ja ympäröivät myös sitä, mitä on ympyrän keskellä, eli ihmisen sisimmässä. Holistisuus, joka jo yksilön ja yhteiskunnan kohdalla nousi (itse)kasvatuksen ja luontosuhteen kannalta tärkeäksi tekijäksi, on yhdistävä elementti myös kaikkeuden ja ihmisen kohdalla. Kenties uskaltaisi väittää, että holistiseen

ihmissuhteen kuuluu aina jonkinlainen selonteko henkisyiden kaipuun kanssa.

Birgitan myöhäiskeskiaikaisessa kontekstissa henkisyys, hengellisyys ja sielun asiat olivat hyvin tärkeitä. Katolinen kirkko oli keskiajan Ruotsissa ja Euroopassa elämää normittava ja ohjaava instituutio, vaikkakaan ei niin vahvasti kuin myöhemmin varhaismodernin ajan luterilaisina vuosisatoina, 1600–1700-luvuilla (ks. esim. Tahkokallio 2020, 56). Birgitta oli taivaallisia näkyjä näkevänsä naisena aikansa uskonnollinen esikuva. Birgitan mukaan jokainen ruumiillinenkin teko saattoi olla Jumalan ylistystä, ja suuntautua kohti sielullisia nautintoja (Birgitta 2008 IV, 77:8, 114:3). Jumala puolestaan oli kaikkea ympäröivä ja kaikkialla läsnä oleva: – *sinä olet ja tulet olemaan ilman alkua, sinun valtasi ilman loppua, sinun voimasi ikuinen* (Birgitta 2006 I, 45:7).

Vaikka Birgitta ei väitä Jumalan ja luonnon olevan yhtä, kuten nykypäivän transsendentaalinen ekoteologia tekee (mm. Christie 2012, 319), merkillepantavaa on, että ympäröivä luonto silti on Birgitalle (2008 IV, 81:15) *siunattu maa, Jeesuksen ruumis* ja kolmiosaisuudessaan kaikkialla läsnä (Birgitta 2006 III, 26; Birgitta 2006 I, 45:7). Birgitta (2006 I, 58:10) korostaa, että Jumala oli alussa ja on lopussa, eikä hänen vallallaan ole rajaa; pienimmälläkin madolla on maailmassa oma tarkoituksensa.

Christie (2012, 4) käyttää käsitteitä henkinen ekologia (*spiritual ecology*) ja kontemplatiivinen ekologia (*contemplative ecology*) pyrkiessään kuvaamaan ihmisen henkisyiden ja ympäristön yhteenkuuluvuutta. On huomionarvoista, että Birgitan näyissä kaiken olemassa olevan ja Jumalan välinen yhteys on hyvin samalla tavalla läsnä kuin oman aikamme ekoteologisissa näkemyksissä, jotka vaalivat ajatusta luonnosta ”Jumalan köyhänä” (ks. Leppänen 2022). Kun Birgitta puhuu siitä, miten ihmisten tulisi välittää enemmän Kristuksen ruumiista (Birgitta 2008 IV, 9:8), miten Jeesus tuo koston merkit tuntematonta tietä ja ihmisyitensä myötä (Birgitta 2008 IV, 10:17) sekä miten Jumalaan kohdistuvan rakkauden haalistumisen myötä ihmisille on hirveä tuomio tulossa (Birgitta 2008 IV, 13:14), tuntuu teksti

sopivan enemmän kuin hyvin myös oman aikamme ympäristöeksisistentiaalisiin varoituksiin.

Keskiaikaiseen transsendentaalisuuteen, eli Jumalan ja luonnon mysteerin omaiseen rinnastamiseen, 2000-luvun ekoteologia sopii yllättävän hyvin. Oman aikamme ekoteologia näkee luonnon vahingoittamisen Jumalan vahingoittamisena ja luonnon ihmisten yhteisenä kotina sekä kaikkeuden pyhänä luomuksena (Kureethadam 2014, 299, 327). Monet ekoteologit näkevät kirkon olevan perustehtävässään paitsi kristillisen uskon opettamisessa, myös luonnon suojelemisessa (ks. ekoteologiasta suomalaisessa kontekstissa Kainulainen 2011; Pihkala 2017). Transsendentin hengessä on myös kysyttävä, missä ihmisenä olemisen raja edes kulkee, kuten Jani Pulkki, Bo Dahlin ja Veli-Matti Värri (2017, 217) tekevät. Onko iho kehomme ulkoraja, vai onko tuo raja sittenkin meitä ympäröivä ja olemisemme elintärkeä ilma, johon yhteyttävät puut ja kasvit tuottavat happea? Tosiasiallisesti olemme elintoiminnoiltamme kiinteästi ja fyysisesti osa meitä ympäröivää maailmaa, ja oma – niin henkinen kuin fyysinenkin – ulottuvuutemme voi elää vain sitä ympäröivässä, toisten eliöiden tuottamassa todellisuudessa.

Tämän luvun alussa oleva lainaus L. M. Montgomeryn *Annan nuoruusvuodet* -teoksesta vuodelta 1908 osoittaa sen, että transsendentaalinen ajatus luonnosta Jumalan asuinsijana ei ole ollut vieras asia keskiajan ja oman aikamme välissäkään. Tänä päivänä suhteemme henkisyteen tuntuu kuitenkin olevan hieman hukassa, eikä sillä katsota enää juurikaan olevan mitään sijaa ihmisen elämässä – tai jos sillä on, niin korkeintaan markkinataloutta edistävänä *self-help* -henkisytenä (ks. Taira 2006, 23). Uskonnon opettaminen kouluissa on jatkuvan poliittisen linjanvedon kohteena ja samaan aikaan perinteisenä pidetty uskonnollisuus moninaistumassa sekä yksityistymässä (Kavonius 2022; Taira 2006, 20–21). Henkisyden ja henkisten kokemusten tarve ei kuitenkaan ole kadonnut mihinkään, ja moni kokee tarvetta jonkin itseä suuremman yhteyden pyrkimiseen. Ehkä tässä ristiriidassa onkin siemen siihen, miksi niin moni itse asiassa kokee tänä päivänä henkistä tyhjyyttä, maailmaan kuulumattomuutta ja selittämätöntä pahaa oloa. (Christie 2012, 3–4, 314; Kavonius 2022).

Henkisyden ohella on tärkeää miettiä, onko kenties myös ruumiillisuuden ja fyysisyyden arvostaminen *per se* jotain, jonka oma aikamme on unohtanut. Onko luonto vain mitattavia asioita ”tuottavana” tärkeä tai vain nuori ja terve ihminen kaunis? Johanna Kallio, Jani Pulkki, Antti Saari ja Tuomas Tervasmäki (2022, 26) esittävät, miten rakkauttomuuden ohella *biofobia*, eli luonnon pelko, mahdollistaa luonnonresurssien kestävämmän käytön, ja miten tämän vastakohtaa *biofiliaa*, eli luonnon rakastamista, itsekasvatuksellisesti vaalimalla voisimme astua askeleen lähemmäs kohti ekokriisin ratkaisemista (ks. biofiliaa myös Pulkki, Dahlin ja Värri 2017).

Birgitalle biofobia, käsittäen sen tässä yhteydessä luonnon pelon lisäksi luonnollisuuden ja ruumiillisuuden sekä ruumiin toimintojen pelkona, oli läsnä samaan aikaan uhkaavana, mutta myös mahdollistavana tekijänä. Birgitta (2008 IV, 111:11; ks. myös Birgitta 2006 II, 2:19 & 2006 III, 13:5) toteaa, miten Jeesus tuli maan päälle ihmisenä, ja juuri ihmisyytensä kautta lunasti häneen uskovat. Ruumin halut olivat kuitenkin samanaikaisesti ”matoja”, jotka tuli polkea tukahduksiin. Silti lopulta kaikki pelastus, kontemplatiivinen olotila, rukous ja Jumalan palvominen tapahtui fyysisen ihmisruumiin kautta. Birgitalle sen hyväksymisen, että ihminen oli myös eläimellinen ruumis täynnä tarpeita ja haluja, oli epämiellyttävä itsestäänselvyys. Meille, luonnosta, vuodentakula ja ruoantuotannosta vieraantuneille nykyihmisille, oman ruumiillisuuden hyväksymisessä ja sisällyttämisessä tarvittavaan transformaatioon voisi olla muuttumisen paikka, aivan kuten Kallio, Pulkki, Saari ja Tervasmäkikin (2022, 26) ehdottavat.

Jos hyväksytään ekoteologian ja Birgitan varovasti implikoima ajatus siitä, että pyhyys on maailmassa kietoutunut kaikkeen (Birgitta 2006 III, 26), on tarpeen pohtia, voiko olla olemassa ihmisen suhdetta luontoon ilman samanaikaista suhdetta pyhyteen ja henkisyteen? Jos ekoteologien – ja Birgitan – tapa nähdä maailma pyhän luomuksena sisältää ihmisen holistisen olemuksen sekä halun kohti kestävästä muutosta, voisiko itsensä ohjaaminen ja kasvattaminen kohti kontemplaatiota ja transsendentaalista luontosuhdetta olla tie todelliseen muutokseen? Voisiko luonnon näke-

minen muinaisten ajatusmallien mukaisesti pyhänä ja myöhemmän kristillisen perinteen mukaisesti Jumalan todellisena valtakuntana olla avain aikamme ongelmiin? Vai ovatko ekokriisin ratkaisuyritykset vain oman aikamme pyrkimyksiä iankaikkisen ja alati jollain mittapuulla jatkuvan materiaalisen ylikuluttamisen saavuttamiseksi?

Syökö ihmistä ja muutosta ”maailman paino”¹⁰?

Janoschin lastenkirjassa *Oi ihana Panama* pikku tiikeri ja pikku karhu etsivät unelmiensa maata, ja saavat jokaiselta vastaantulijalta ohjeen kääntyä vasempaan. Kun pikku tiikeri ja pikku karhu ovat riittävän monta kertaa kääntyneet vasempaan, he tulevat lopulta takaisin sinne mistä ovat lähteneetkin: omaan kotiinsa, mutta monta kokemusta ja kohtaamista rikkaampina, tuntien itsensä onnellisemmiksi ja tyytyväisemmiksi kuin ennen. Pyhän Birgitan suhtautuminen luontoon, kaikkeuteen, ääretömyyteen, jumaluuteen ja pyhyteen on hieman samanlainen kuin Janoschin pikku tiikerin ja pikku karhun: kun ottaa tarpeeksi monta askelta oikeaan (tai vasempaan) suuntaan, pääsee lopulta takaisin kotiin, mutta eheämpänä ja täydempänä kuin ennen matkalle lähtöään. Matkan varrella koetut kohtaamiset ja paremman elämän tavoittelu ovat ne, jotka saavat aikaan henkisen, holistisen muutoksen, vaikka fyysinen määränpää ei olisikaan muuttunut.¹¹

Tämän päivän ihminen ei ota kävelyaskelia, vaan juoksee. Elämässä eteneminen, kilpaileminen, talous, kehittyminen: kaikissa vauhdin pitäisi olla kova, ja suunnan aina eteenpäin. Tässä artikkelissa olen pyrkinyt kyseenalaistamaan sekä oman aikamme suuntaa että nopeutta. Muutoksen väijäämättömyyden edessäkin on nimittäin tärkeää huomata, että myös

¹⁰ Birgitta (2008 IV, 126:39) toteaa, että ihminen huomaa maailman painon vasta, kun jättää sen taakseen, ja löytää valoisamman ja kevyemmän taakan kantaakseen.

¹¹ Michel Foucault'n (2005) käsitys subjektin hermeneutiikasta spiraalimaisesti kiertyvänä, alati kehittyvänä ja muuttuvana käsityksenä asioista on hieman samanlainen kuin myöhäiskeskiajan kristillisen henkisyuden näkemys kontemplatiivisen mietiskelyn ja pohtimisen tuloksista.

henkinen pysähtyminen, kontemplatiivinen seisahtuminen ja kodin huomaaminen, on muutosta. On toki helpompaa kiihdyttää vauhtia, ja piiskata sekä itseä, kuin ympärillään olevia ihmisiä, luontoa ja elämää alati nopeampaan suorittamiseen, mutta löytyykö näistä kiihdytysajoista hyvää elämä, merkityksellisyyden ja tyytyväisyyden tunne, seesteisyys tai rauha? Vai emmekö kenties esimerkin puuttuessa halua pysähtyä ja uskalla luottaa siihen, että talouskasvun pienentyessäkin voisimme edelleenkin elää hyvää ja mielekästä elämää – jos tämän päivän mielenterveysongelmien keskellä painivaa globaalia pohjoista voi sellaista sanoa elävän?

1300-luvulla vaikuttaneen ja jälkivaikutukseltaan merkittävän Pyhän Birgitan myöhäiskeskiaikaiset ajatukset kannattavat ihmisen jättäytymistä kaikessa elämässään, uskossaan ja toivossaan Jumalan hyvän tahdon ja oikeudenmukaisuuden varaan. Birgitan ajatuksia oman aikamme mukaisesti ja transsendentaalisesti tulkiten esitän, että luonto ihmisenä olemisen todellisuutena ja pyhyiden asuinsijana on se paikka, jonka varaan on hyvä jättäytyä. Meidän aikamme ihmisen pyrkimystä kohtuuteen ja itsekasvatuksen kautta tapahtuvaan transformaatioon ja holistisuuteen voi verrata Birgitan kontemplatiiviseen pyrkimiseen kohti Jumalaa. Helppoa muutokseen kasvaminen ei toki missään kontekstissa ole. Oman hankaluutensa keskiaikaisen klassikon tulkintaan tuo sekin, että meidän aikamme näkemys esimerkiksi fyysisten halujen tai seksuaalisuuden tukahduttamiseen on hyvin erilainen kuin Birgitalla. Kaiken haluamisen kieltäminen voi johtaa vastareaktioon toimiviakin toimintamalleja, kuten kohtuutaloutta, kohtaan. Ajallisesti hyvin erilaisesta kontekstista kumpuavia tekstejä kohtaan onkin syytä käyttää tulkinnallista lähdekritiikkiä. Birgitan tapauksessa tällaista voisi edustaa esimerkiksi pyhimyksen edellyttämien halujen kaikkinaisen tukahduttamisen, tai oman länsimaisen perinteen mukaisen halupuheesta vaikenemisen sijaan halujen kultivointi eli itsekasvatukseen perustuva haluamisen ”ekologinen aikuistuminen” (Värri 2018, 126). Haluamista ei tarvitse, eikä voikaan, lopettaa, vaan haluaminen on suunnattava uudelleen, kestävyttä korostaen.

Birgitan ajatukset ovat lähdekriittisesti tulkittuna ja gadamerilaisen hermeneutiikan tavoin dialogiin antautuen hyödynnettävissä myös oman

aikamme kasvatustieteellisessä kontekstissa. Kestävän muutoksen tavoitteiden edellyttämä muutos on yhteydessä elämän moneen eri tasoon, niin henkilökohtaiseen, yhteiskunnalliseen kuin henkiseenkin. Silti kaiken lähtökohdaksi on ihmisen itsensä tahtotila muutokseen. Ehkä viimeistään siinä vaiheessa, kun ekokriisin seinä tulee vastaan ja ymmärrämme, miten tiiviisti oma elämämme on sidottu luonnon ja ekosysteemien hyvinvointiin kiinni, olemme valmiita kokeilemaan sisäisen transformaation, kontemplaation ja itsekasvatuksellisten keinojen voimaa ekokriisin torjumiskeinoina.

Nykyihmiselle tekisi hyvää siirtää välillä katseen horisonttia kauemmas arkipäivästä ja teknologiauskostaan. Itseen on mahdollista kasvattaa kohtaan muuttuva maailma rohkeasti, mutta samalla ikaikaisiin, luonnon ja pyhyden teemoihin kietoutuen (Joutsenvirta & Salonen 2020). En tässä artikkelissa väitä, että Birgitalle Jumala ja luonto olisivat tarkoittaneet samaa asiaa, tai että meidän tulisi palata muinaisiin luontouskontoihin. Ehdotan silti, että menneiden aikojen toimintamalleissa ja luontosuhteissa olisi jotain uudelleen oppimisen arvoista. Väitän, että Birgitan näkemyksiä Jumalasta voisi ajatella oman aikamme luonnon metaforana. Birgitta kunnioittaa Jumalaa ylimpänä elämän hallitsijana: ehkä meidänkin tulisi kunnioittaa luontoa ja ekosysteemiä samalla tavoin, elämän antajana ja ylläpitäjänä. Pyhimysten elämästä inspiroituminen on sallittua tämänkin päivän kontekstissa. Aina on nimittäin toisenlainen tapa katsoa asioita, aivan kuten Antti Nylén (2020, 24) toteaa ekokriisiä sivuavassa esseessään sanoen, miten *(s)amojen asioiden ei tarvitse toistua. Toisenlaiset ajatukset ja teot ovat käytettävissä. Ne odottavat.*

Lopuksi

Myöhäiskeskiajalla eläneelle Pyhälle Birgitalle itseä suuremman tunnustaminen ja kasvaminen kohti parempaa ihmisyyttä olivat itsestänselvyksiä. Moni ihminen kuitenkin pelkää muuttumista. Muutokseen kasvaminen on Birgitan ajatusten mukaan kaikista huolimatta tie parempaan; henkinen jäähdyttäminen helppoon elämään, jossa maailman houkutukset

vievät mennessään, ei johda taivaaseen, eikä omaan aikaamme rinnastaen ekokriisistä selviämiseen. Holistisuus, eli ruumiin ja sielun yhteiselo, kontemplatiivinen rukous ja itseä suuremmalle antautuminen: nämä ovat Birgitan mukaan taivaaseen pääsemisen eväät.

Birgitan ajattelua omaan aikaamme soveltaen voi todeta luonnon ja koko ekosysteemin arvostamisen olevan avainasemassa hyvän elämän ja kestävä maailman toteutumisen kannalta. Antautumalla itsekasvatuksen keinoin kokonaisvaltaiseen muutokseen ja kontemplatiivisuuden rauhaan voi tämänkin päivän ongelmien keskellä elävä ihminen löytää pyhyden ja tien ekokriisistä eteenpäin.

Pyhän Birgitan patsas Turun linnassa. Patsas on alun perin Nauvon kirkosta ja nykyisin Turun museokeskuksen kokoelmassa.

Kuvaaja Elise Pihlajaniemi

Lähteet

- Ahl, Eva 2003. Pyhä Birgitta – profeetta vai poliitikko? Teoksessa Setälä, Päivi & Ahl, Eva (toim.) *Pyhä Birgitta, Euroopan suojeleuspyhimys*. Otava, Helsinki.
- Baker, Bernadette M. & Saari, Antti 2018. 'The anatomy of our discontent': from braining the mind to mindfulness for teachers. *Discourse: Studies in the Cultural Politics of Education*, 39:2, 169–183, DOI: 10.1080/01596306.2018.1394425.
- Bergh, Birger 2002. *Heliga Birgitta. Åttabarnsmor och profet*. Historiska Media, Lund.
- Birgitta (Birgersdotter) 2006. *The Revelations of St. Birgitta of Sweden: Volume I: Liber Caelestis, Books I–III*. Teoksessa Searby, Denis & Bridget Morris (toim.) New York. <https://doi-org.ezproxy.utu.fi/10.1093/0195166442.001.0001>.
- Birgitta (Birgersdotter) 2008. *The Revelations of St. Birgitta of Sweden: Volume II: Liber Caelestis, Books IV–V*. Teoksessa Searby, Denis & Bridget Morris (toim.) New York. <https://doi-org.ezproxy.utu.fi/10.1093/acprof:oso/9780195166262.001.0001>.
- Chirico, Francesco 2021. Spirituality to cope with COVID-19 pandemic, climate change and future global challenges. *Journal of Health and Social Sciences*; 6,2:151–158.
- Christie, Douglas. E. 2013. *The blue sapphire of the mind notes for a contemplative ecology*. Oxford University Press, New York.
- Coppola, Isabel & Pihkala, Panu 2023. Complex dynamics of climate emotions among environmentally active Finnish and American young people. *Front. Polit. Sci.*, 17 January 2023 Sec. Political Participation Volume 4 - 2022. <https://doi.org/10.3389/fpos.2022.1063741>.
- Fagan, Brian M. 2002. *The Little Ice Age: How Climate Made History 1300–1850*. BasicBooks, New York.
- Fornaciari, Alekski & Männistö, Perttu 2015. Yhteiskunta- ja demokratiakasvatuksen sudenkuoppa. Opettajien avulla kohti kriittisempää kansalaisuutta. *Kasvatus & Aika* 9 (4) 72–86.
- Foucault, Michel 2005. *The Hermeneutics of the Subject*. Lectures at the College de France, 1981–82. Palgrave Macmillan, New York.
- Gadamer, Hans-Georg 2004. *Hermeneutiikka. Ymmärtäminen tieteissä ja filosofiassa*. Valikointi ja suomentanut Ismo Nikander. Vastapaino, Tampere.

- Gerber, Lisa 2002. Standing Humbly before Nature. *Ethics and the Environment*, 7(1), 39–53. <http://www.jstor.org/stable/40339022>.
- Heinonen, Meri 2000. Naismystikot ja sukupuolen ongelma. Teoksessa Heinonen, Meri (toim.) *Ikuisuuden odotus. Uskonto keskiajan kulttuurissa*. Gaudeamus, Helsinki.
- Hollo, J. A. 1930. *Itsekasvatus ja elämisen taito*. WSOY, Porvoo.
- Hughes, J. D. 2008. *Maailman ympäristöhistoria*. Vastapaino, Tampere.
- Huttunen, Rauno 2007. Gadamerilainen ja habermasilainen asenne kasvatustieteellisessä tutkimuksessa. *Kasvatus & Aika* 1 (1), 35–48.
- Huttunen, Rauno 2012. Habermasin kolme maailmaa ja elämismailma. Teoksessa Kotkavirta, Jussi, Moisio, Olli-Pekka, Pihlström, Sami & Seinälä, Henna (toim.) *Maailma*. SoPhi, Jyväskylän yliopisto.
- Hägglund, Anna-Stina 2022. *Birgittine landscapes. Three monasteries in their local and regional environment across the Baltic Sea Region c. 1410–1530*. Åbo Akademi University Press.
- Janosch 1988. *Panama-kirja. Pikku karhun ja pikku tiikerin seikkailuja*. WSOY, Helsinki.
- Jones, Laura 2005. What Does Spirituality in Education Mean? *Journal of College and Character*, 6:7, DOI: 10.2202/1940-1639.1485.
- Joutsenvirta, Maria & Salonen, Arto O. 2020. *Sivistys vaurautena. Radikaalisti mutta lempeästi kohti kestäväää yhteiskuntaa*. Basam Books, Helsinki.
- Kainulainen, Pauliina 2011. Geology vs. Theology. Uranium Prospecting and Theological Arguments in Northern Carelia 2006–2009. Teoksessa Deane-Drummond, C., & Bedford-Strohm, H. (toim.) *Religion and ecology in the public sphere*. Bloomsbury Publishing Plc.
- Kallio, Johanna 2022. <https://www.tuni.fi/alustalehti/2022/02/21/itsekasvatus-ekokriisien-varjossa/> (Luettu 17.4.2023).
- Kallio, Johanna, Pulkki, Jani, Saari, Antti & Tervasmäki, Tuomas 2022. Ekoterapeuttinen itsekasvatus – Tulkinta Erich Frommin rakkauden teoriasta kapitaloseenin ajassa. *Kasvatus & Aika* 16 (3), 25–48.
- Kanerva, Kirsi & Lamberg, Marko 2014. Johdanto: Hyvä elämä ja keskiajan syksy. Teoksessa Kanerva, Kirsi & Lamberg, Marko (toim.) *Hyvä elämä keskiajalla*. SKS, Helsinki.
- Katajala-Peltomaa, Sari & Toivo, Raisa Maria 2009. *Noitavaimo ja neitsytäiti. Naisten arki keskiajalta uudelle ajalle*. Atena, Helsinki.
- Katajala-Peltomaa, Sari, and Raisa Maria Toivo 2020. *Lived Religion and Gender in Late Medieval and Early Modern Europe*. Routledge.
- Kavonius, Marjaana 2021. *Young people's perceptions of the significance of worldview education in the changing Finnish society*. Helsingin yliopisto.
- Kavonius, Marjaana 2022. Peruskoulun katsomusopetus: mielikuvista muuttuvan yhteiskunnan tarpeisiin. *Uskonto, katsomus ja kasvatus: tieteellinen aikakauskirja*, 2, (1), 103–110. <https://journal.fi/ukk/article/view/115218> (Luettu 29.4.2023.)
- Kelly, Kathleen Coyne 2000. *Performing Virginity and Testing Chastity in the Middle Ages*, Taylor & Francis Group. *ProQuest Ebook Central*, <https://ebookcentral.proquest.com/lib/kutu/detail.action?docID=178659>
- Kureethadam, Joshtrom Isaac 2014. *Creation in Crisis Science, Ethics, Theology*. Orbis Books, New York.
- Laakkonen, Erja 2021. Kohtuullinen kasvattaja: Kohtuus vaarassa -liike ekososiaalisen sivistyksen tuottajana. *Aikuiskasvatus*, 41(2), 113–126. <https://doi.org/10.33336/aik.109321>.
- Lamberg, Marko 2007. *Jöns Budde. Birgittalaisveli ja hänen teoksensa*. Gummerus, Jyväskylä.
- Leichenko, Robin M., & O'Brien, Karen L. 2019. *Climate and Society: Transforming the Future*. Polity Press, Cambridge.
- Leichenko, Robin, Gram-Hanssen, Irmelin & O'Brien, Karen 2022. Teaching the “how” of transformation. *Sustain Sci* 17, 573–584. <https://doi.org/10.1007/s11625-021-00964-5>.
- Leppänen, Mari 2022. *Ihmisen, luonnon ja Jumalan läheinen suhde*. <https://www.piispamarileppanen.fi/puheet/ihmisen-luonnon-ja-jumalan-laheinen-suhde/> (Luettu 15.3.2023).
- Lindell, Juha, Karhu, Mikko, Lundström, Niklas & Pernaa, Hanna-Kaisa 2023. Systeminen pirullisuus ja paradoksaalisuus. Teoksessa Uusikylä, Petri & Jalonen, Harri

(toim.) *Epävarmuuden aika. Kuinka ymmärtää systeemistä muutosta?* Into-kustannus Oy, Helsinki.

Miles, Laura Saetveit 2012. Bridget of Sweden. In: McAvoy, L.H., Watt, D. (toim.) *The History of British Women's Writing, 700–1500. The History of British Women's Writing*. Palgrave Macmillan, London. https://doi.org/10.1057/9780230360020_20

Montgomery, L. M. 1906. *Annan nuoruusvuodet*. Suom. Hilja Vesala 1961. WSOY, Juva.

Morris, Bridget 2006. General Introduction. *The Revelations of St. Birgitta of Sweden: Volume I: Liber Caelestis*, Books I–III. Oxford University Press.

Muldoon, Mark 2003. Environmental Decline and Christian Contemplation. *Interdisciplinary Studies in Literature and Environment*, Summer 2003, Vol. 10, No. 2 (Kesä 2003), Oxford University Press 75–96.

Mykrä, Tiina 2023. Ecological Sustainability and Steering of Finnish Comprehensive Schools. Teoksessa Thrupp, Martin, Seppänen, Piia, Kauko, Jaakko & Kosunen, Sonja (toim.) *Finland's Famous Education System Unvarnished Insights into Finnish Schooling*. Springer. <https://doi.org/10.1007/978-981-19-8241-5>

Nylén, Antti 2020. Teoksessa Björkman, Hannu-Pekka & Honkanen, Nina (toim.) *Pakopiste*. Into Kustannus Oy, Helsinki.

Opetushallitus 2014. *Peruskoulun opetussuunnitelman perusteet*. https://www.oph.fi/sites/default/files/documents/perusopetuksen_opetussuunnitelman_perusteet_2014.pdf (Luettu 28.4.2023.)

Paakkola, Esko 2007. *Itsekasvatus – pyrkimys kohti ihanteellista ja hyveellistä elämää. Länsimainen ja konfutselainen näkökulma*. Joensuun yliopiston kasvatustieteellisiä julkaisuja n:o 122.

Peteet, J.R. 2011. Approaching Emptiness: Subjective, Objective and Existential Dimensions. *Journal of Religion Health* 50, 558–563. <https://doi.org/10.1007/s10943-010-9443-7>

Pihkala, Panu. 2018. Eco-Anxiety, tragedy, and hope: Psychological and spiritual dimensions of climate change. *Zygon*, vol. 53, no. 2, s. 545–569. <https://doi.org/10.1111/z>

Pihkala, Panu 2017. *Päin helvettiä? Ympäristöahdistus ja toivo*. Helsinki: Kirjapaja.

Pulkki, Jani 2014. Voiko kontemplatiivinen pedagogiikka haastaa konsumerismin? *Aikuiskasvatus* 34(1), 2014. 4–16.

Pulkki, Jani 2020. Varsinainen minä ja henkisyys ekososiaalisen kasvatustieteen näkökulmasta. *Kasvatus* 51 (3), 302–316.

Pulkki, Jani, Dahlin, Bo ja Värri, Veli-Matti 2017. Environmental Education as a Lived-Body Practice? A Contemplative Pedagogy Perspective. *Journal of Philosophy of Education*, 51: 214–229. <https://doi-org.ezproxy.utu.fi/10.1111/1467-9752.12209>

Saari, Antti, Kallio, Johanna & Varpanen, Jan 2022. Itsekasvatusta vai rakenteellisia muutoksia? Kyllä kiitos! *Kasvatus & Aika* 16 (4), 125–131.

Saari, Antti 2021. *Kasvatusteoria antiikista nykypäivään*. Gaudeamus, Helsinki.

Salmesvuori, Päivi 2014. *Power and Sainthood. The Case of Birgitta of Sweden. The New Middle Ages*, Palgrave Macmillan, New York.

Salmesvuori, Päivi 2003. Birgitta – aatelisneidosta kosmopoliitiksi. Teoksessa Setälä, Päivi & Ahl, Eva (toim.) *Pyhä Birgitta. Euroopan suojelunpyhimys*. Otava, Helsinki.

Salminen, Antti & Valdén, Tere 2013. Energia ja kokemus. Naftologinen essee. *Niin & näin*, Tampere.

Salonen, Arto O. 2013. Ekososiaalinen sivistys kulttuurin kulmakiveksi. Teoksessa Laine, M. & Toivanen, P. (toim.) *Kestävä kasvatus – kulttuuria etsimässä*. Suomen Kulttuuriperintökasvatuksen seuran julkaisu 6, 40–69.

Salonen, Arto O. & Bardy, Marjatta 2015. Ekososiaalinen sivistys herättää luottamusta tulevaisuuteen. *Aikuiskasvatus* 35 (1), 4–15. <https://doi.org/10.33336/aik.94118>

Salonen, Kirsi & Villads Jensen, Kurt 2023. *Scandinavia in the Middle Ages 900–1550. Between Two Oceans*. Routledge, Oxon & New York.

Siljander, Pauli 2014. *Systemaattinen johdatus kasvatustieteeseen: Peruskäsitteet ja pääsuunnaukset*. Vastapaino, Tampere.

Silvennoinen, Heikki 2014. Kuluttajavalistuksen aika on koittanut. Pääkirjoitus. *Aikuiskasvatus* 34 (1), 2–3.

Sitra 2023. *Megatrendit 2023. Ymmärrystä yllätysten aikaan*. Sitran selvityksiä 224. https://www.sitra.fi/app/uploads/2023/01/sitra_megatrendit-2023_ymmarrysta-yllatysten-aikaan.pdf (Luettu 26.4.2023).

Tahkokallio, Jaakko 2019. *Pimeä aika. Kymmenen myyttiä keskiajasta*. Gaudeamus, Helsinki.

Taira, Teemu 2006. *Notkea uskonto*. Eetos, Turku.

Tähtinen, Juhani 1993. *Askel menneisyyteen – näkökulmia kasvatuksen historialliseen tutkimukseen*. Turun yliopiston täydennyskoulutuskeskuksen julkaisuja A:14.

Tähtinen, Juhani 2023. Sähköpostiviesti 7.6.2023.

Tähtinen, Juhani, Hilpelä, Jyrki & Ikonen, Risto 2018 (toim.) *Sivistys ja kasvatus eilen ja tänään*. Koulu ja menneisyys. Suomen kasvatuksen ja koulutuksen historian seuran vuosikirja 2018.

Varpanen, Jan, Antti Saari, Katri Jurvakainen, and Johanna Kallio 2022. The Uncanny Challenge of Self-Cultivation in the Anthropocene. *Studies in philosophy and education* 41 (3), 345–362.

Versluis, Arthur 2022. Mysticism and Secrecy. Teoksessa Urban, H.B., & Johnson, P.C. (Toim.) *The Routledge Handbook of Religion and Secrecy* (1st ed.). Routledge. <https://doi-org.ezproxy.utu.fi/10.4324/9781003014751>

Värri, Veli-Matti 2018a. *Kasvatus ekokriisin aikakaudella*. Vastapaino, Tampere.

Värri, Veli-Matti 2018b. Teoksessa Saari, Antti, Jokisaari, Olli-Jukka ja Värri, Veli-Matti (toim.) *Ajan kasvatus. Kasvatusfilosofia aikalaiskritiikkinä*. Tampere University Press.

Wamsler Christine 2020. Education for sustainability: Fostering a more conscious society and transformation towards sustainability. *International Journal of Sustainability in Higher Education*. 2020; 21(1). 112–130. <https://www-proquest-com.ezproxy.utu.fi/scholarlyjournals/education-sustainability/docview/2334609136/se-2?accountid=14774>.